

РЕГИОНАЛЕН ИСТОРИЧЕСКИ МУЗЕЙ – РАЗГРАД

**Изследвания
в памет
на акад. Анание Явашов**

Сборник статии от научна конференция,
посветена на 150-годишнината от неговото рождение

Разград, 25 октомври 2005 г.

София • 2007

АКАДЕМИЧНО ИЗДАТЕЛСТВО „Проф. МАРИН ДРИНОВ“

Сборникът съдържа статии, посветени на дейността на акад. Анание Явашов — основател на Историческия музей в Разград и Разградското археологическо дружество, а също така и нови археологически, демографски, етноложки и исторически изследвания за Разград и региона.

Изданието със своята висока научна стойност отразява усилията на Исторически музей — Разград да даде нов тласък в научните изследвания за миналото на Разградския край. Публикуваните материали представляват интерес както за специалисти, така и за по-широк кръг читатели.

Съставители: *Иван Иванов, Марина Босева, Нели Николова*

Научна редакция: *ст.н.с. Милен Куманов*

Редактор: *Регина Митева*

На първа корица: Портрет на акад. Анание Явашов. Художник Коста Петров

На четвърта корица: Плочка-матрица с бюст на богиня Кибела (II — нач. на III век) от фонда на Регионален исторически музей — Разград

© Иван Друмев Иванов, Марина Георгиева Босева, Нели Младенова Николова, съставители, 2007

© Константин Атанасов Жеков, художник, 2007

© Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2007

ISBN 978-954-322-198-1

Семантики на целуването по бузите и челото при капанската традиционна сватба

Джени Маджаров

Жестовите и жестовото поведение са неделими части от обредите, обичаите и празниците. Този вид стереотипизирано и стандартизирано човешко поведение е носител на информация точно толкова, колкото словото и словесните фолклорни форми. Според науката жестовите и позите биват разделяни основно на две категории. В първата са онези движения и пози — наречени „кинеми“, които не са носители на конкретна информация и нямат особена социална значимост в процеса на човешкото общуване. Във втората категория са „кинемоморфемите“, които са знаково натоварени, пренасят социално значима информация и спадат към активните елементи на човешкото общуване. Според проявата си в културата на всяка общност знаково натоварените жестове и пози могат да бъдат разделени на три основни категории — „битови“, „обредни“, „етикетни“¹.

В случая за нас интерес представлява „обредното жестово поведение“, което се формира според стандартите на всяка конкретна култура. По своята същност то е целенасочено действие, което не само обслужва, но и съставлява част от сценария на всеки обред, обичай, празник. Това жестово поведение е носител на конкретна, несловесна информация, която не само допълва, но и разкрива неподозирани аспекти на обредното повествование.

В настоящата разработка обект на разглеждане са само малка част от задължително и стереотипно изпълняваните, стандартни за капанската традиционна сватба обредни жестове като целуване по бузите и целуване по челото. Тук няма да бъде направен цялостен преглед на всички приложения на тези жестови форми, а вниманието ни ще бъде насочено само към тези от тях, които през периода от втората половина на XIX до първата половина на XX в. имат място в културата на капанското население и играят съществена роля в сватбените обреди на групата. Този кратък преглед ще даде възможност някои възлови моменти на сватбата да бъдат преценени от други позиции и съответно да получат нови тълкувания.

Традиционната сватба е избрана за рамка на това изследване, защото тя е един от най-разгърнатите обичайно-обредни комплекси в структурата на българската култура. В нея има изключително голямо разнообразие от използвани жестови форми, както и широко приложение на спектрното многообразие на техните семантики. Това

богатство от значения се вижда най-добре при разностранната употреба на една и съща форма. В различни ситуации се проявяват различни нейни семантики. В комплекса на сватбата част от формите на жестово поведение показват значения, различни от тези, които имат в ежедневно, битовото общуване на хората.

При своята употреба отделните форми на жестово поведение могат да се прилагат както самостоятелно, т.е. по единично като отделни кинемоморфеми, а така също и в съчетание от няколко заедно, като се прилагат едновременно или последователно една след друга. Когато няколко жеста, пози са възпроизведени от даден индивид едновременно или последователно, но формират един единствен знак, или съчетание от сродни знаци, тогава говорим за наличие на „жестови сноп“². В случаите, когато жестовете, позите са последователно и динамично възпроизведени, но формират няколко различни знака или смислово свързан „знаков пасаж“, тогава говорим за „жестови сбор“³. Ако в ежедневно общуване жестовите снопове и сборове се срещат както във временни, така и в устойчиви съчетания, то при обредното те се проявяват предимно като устойчиви такива.

Особеност на знаково натоварения жест и поза е, че те винаги са насочени, адресирани към някого или нещо, т.е. те винаги притежават точно определен „адресат“⁴. Същият може да бъде „непосредствен“ — участник в обредното действие, или „далечен“ — неприсъстващ на мястото и по време на действието. Независимо от това, общността винаги знае към кого точно е насочено жестовото поведение. Адресатът е неизменна и съществена страна в процеса на жестовото общуване. От него винаги се очаква знак за съгласие-несъгласие, приемане-отхвърляне и пр. като реакция на възпроизведената обредна кинемоморфема.

В културата на всяка общност отделните действия, поведения и пр. имат своето точно обяснение и значение. В зависимост от коя позиция се разглежда дадено явление етнологията прави разграничение между т. нар. „мотивировъчно“ и „мотивационно“ обяснение и тълкуване. Допълвайки формулираното от А. К. Байбурин и А. Л. Топорков, може да се каже, че под „мотивировка“ се разбира това обяснение, което съвременниците — носители на културата, дават за дадено поведение, препоръка или забрана за действие. Под „мотивация“ се разбира научното обяснение, но с по-обхватен характер, на същото това явление, то търси семантиката в генезисните процеси на явлението и я установява чрез прилагане на различни научни методи⁵. Така на практика за явленията в културата съществуват две обяснения: „субективно“ — „мотивировка“, което принадлежи на носителите на културата и може да има различни социални, професионални, регионални, хронологични и др. аспекти; „обективно“ — „мотивация“, което се отъждествява със семантиката на явленията, установена по научен път от изследователите на културата. Особеност на последното е, че то може да променя смисловата си рамка под въздействие на нови изследователски резултати.

В структурата на обряда, обичая, празника кинемоморфемите, освен че не съществуват самоцелно, не съществуват и самостоятелно т.е. сами за себе си. Всеки жест и поза, чрез своята семантика, се свързва в логична връзка с останалите и така се формира последователен изказ — „жестови пасаж“, който, от своя страна, прераства в цялостен и логично свързан „жестови текст“. В обредна среда жестовият текст най-често онагледява, допълва и разширява словесното повествование. Има случаи, при които семантиката на жестовия текст оформя отделно повествование, което се развива успоредно на словесното (диалози, песни, благопожелания, наричания, гатанки и пр.), и обслужва друг, не така „актуален“, обреден сценарий. По своя смисъл това повествование, което е изостанало от „своето време“, произхожда от по-ранни пластове в културата на съответната общност. Независимо от това, формиращите го жестове, често пъти с изменена семантика, поддържат неговото съществуване, но се възприемат като „жестови анахронизми“.

Ако обективно се погледне на факта, че обредното действие има само един жестови текст, но две тълкувания — мотивировка и мотивация, може да се твърди, че в обряда съществуват и две повествования, които произтичат от единното жестово поведение. Едното се основава на разбиране и обяснение смисъла на жестовия текст от съвременниците — носители на културата. Другото е свързано с научното тълкуване на същия този жестови текст, но с цел откриване на първопричините и логичните връзки, които са го породили и утвърдили във времето. Особеност на второто повествование е, че то се знае и разбира само от изследователите и не е подозирано или остава скрито за носителите на културата.

Семантиката на обредния жест и поза е зададена величина от типа и структурата на съответната култура, но същевременно с това тя се формира и от различни конкретни фактори, които участват и оказват влияние върху обредното действие и ситуация. Поради особеността на използваната сюжетна рамка — традиционната сватба, тук ще обърна внимание върху два много съществени фактора. Сватбеният комплекс се възприема като един от най-големите и важни социални преходи в живота на индивида⁶. Според концепцията за социалните преходи в тях задължително присъстват три основни момента: отделяне, преминаване и приобщаване на индивида⁷. Като се изхожда от детайлите на българската сватба, може да се уточни, че тя е един голям социален преход, но едновременно с това и сложен сбор от малки по форма, но многобройни индивидуални преходи на различните участници в обичайно-обредния комплекс. Всички тези преходи, разделени посредством начало и край, са свързани със задължителни, стереотипни, социални утвърждавания на отделните участници. Етапите, свързани със социалното утвърждаване, често играят ролята на специфични фактори, които влияят върху процесите по формиране на конкретните семантики при жестовете и позите в обряда.

Обредните действия при сватбата се разгръщат в целия спектър на обитаваното обществено пространство — от силно семантично на-товарените стая с огнище, дом и двор, до селище и землище. Ето за-що пространствата, техните съставни части, реални и мисловни гра-ници, се явяват допълнителни важни фактори, които формират и из-менят конкретните семантики на кинемоморфемите.

* * *

Жестовите форми на целуването, които се срещат в обхвата на ка-панската традиционна сватба, са няколко. Основно те се свързват със значението „поздравяване“, ето защо се налага изясняване сми-съла на това понятие. „Поздравяването“ е с доста широка семантич-на рамка и най-общо означава: знаково действие, посредством което отделният индивид се обръща, отнася, заговаря с някого при среща, раздяла, в израз на добра воля, внимание, почит, уважение, учтивост, вежливост, изпълнение на задължителна социална норма, заявяване на религиозна принадлежност и пр.⁸ Освен това в българския език би-тува фразеологизмът „целувам ръка/та“ на някого, чиято общобъл-гарска семантика е засвидетелстване на „голяма благодарност, признателност на някого за доброто, което ми е направил“⁹. Този фра-зеологизъм е важен за изясняване на поставените проблеми, защото той се появява и развива на основа разглежданото традиционно жес-тово поведение и хвърля светлина както върху неговата най-обща мо-тивировка, така и върху мотивацията му¹⁰.

От формална гледна точка в капанската сватбена обредност се срещат следните, свързани с целуването, кинемоморфемии: *целуване по бузите*, *целуване по челото (главата)* и *целуване на ръката*. В прегледания изворов материал не бяха открити надеждни сведения за срещани в други български региони практики на целуване на обре-ден хляб, сватбено знаме, икона, плодно дърво и пр. Поради тази осо-беност на наличния материал, споменатите кинемоморфемии, които по мои наблюдения вероятно също са битували в капанската сватба, няма да бъдат разглеждани тук. Преглед ще бъде направен само на формите *целуване по бузите* и *по челото*.

В сватбената обредност на капанците е документирана двукрат-на употреба на формата *целуване по бузите*. При двата случая осно-вен участник е булката. Първия път тя, вече пребулена, тръгва да из-лиза от бащиния си дом, т.е. напуска „своето“, на своя род, простран-ство, за да премине в „другото“, това на другия род. Тогава „още въ-тре преди още да са излезли от къщи, с булката се прощават (прегръ-щат и я целуват) дружките и майка ѝ“¹¹, „...а после и останалите же-ни...“¹². Тук в описанието не е посочено конкретно дали целуването става по бузата (бузите), по челото (главата) или по ръката (ръцете), но според общоразпространената практика това най-вероятно става по бузата (или двукратно по бузите). В противен случай авторът ще-ше да спомене друга локализация на жеста. От текста ясно се вижда, че непосредствен адресат на кинемоморфемата е булката, т.е. обред-

ното лице, което поема по пътя (физически, социален и митологичен) на своя преход. Вероятно това дава основание на народната мотивировка да посочи смисъла на жестовия сбор от прегръщане с целуване като „прощаване“. Не случайно и народното наименование на това жестово поведение се означава като „прощаване“, а не като „сбогуване“. На този етап на прехода прощаването вероятно се явява задължително обредно действие. Това се обяснява с факта, че според традиционните митологични представи, напускане на дома и преминаване в нов социален статус, превръщане се в „друга“ личност, булката трябва да бъде символично „очистена“, „освободена“ от тежестта на прегрешения, грехове, за да започне новия си живот „на чисто“.

Веднага искам да обърна внимание на една особеност при жестовия сбор на двете кинемоморфемите *прегръщане* и *целуване*. Макар смислово да се вмести в рамките на понятието „поздравяване“, те не са обикновено сбогуване при тръгване, разделяне. Тяхната семантика по-скоро се свързва с опрощаване прегрешенията и простъпките на тръгващия индивид — булката, които тя е сторила спрямо своите дружки — засевките, и останалите жени от рода. Споменатият смисъл на мотивировката, а и на съвпадащата с нея мотивация, се свързва логично с последващите действия в жестовия текст: „Прегръщат булката и я целуват. Дават ѝ пари и тя им целува ръка. След това и зетя им целува ръка. Последна се прощава майка ѝ, като ѝ дава две запалени свещи“¹³. В друго описание на ситуацията се посочва: „...С булката се прощават (прегръщат я и я целуват) дружките и майка ѝ. Булката и зетят целуват на всички ръка“¹⁴. Даването на две запалени свещи пряко се свързва със символичното духовно пречистване на индивида, което е така характерно за църковната обредност. От друга страна, *целуването на ръка* на всички от напускащата булка може да се тълкува като жестови израз на сбогуване. В случая тя използва жестовата форма поради наложената ѝ забрана за говорене — „говееене“. Едновременно с това, кинемоморфемата е знак и за благодарност спрямо даващите опрощение, защото същата се прилага и от младоженеца в този момент. Ако за булката, която напуска „своето“ пространство, може да се предположи, че в конкретната семантика на жеста ѝ се съдържа и смисълът „сбогуване“, то за младоженеца, който току що е влязъл в пространството на чуждия дом, семантиката „сбогуване“ не е от такова съществено значение. За човека, който е дошъл да вземе и „въведе“ в „своето“ родово пространство един „чужд“ индивид, от първостепенно значение е последният да бъде символично „очистен“, „опростен“ и „освободен“ от тежести като вина, грях. Ето защо, при конкретната обредна ситуация, намирам за по-логично в семантиката на кинемоморфемата *целуване на ръка* (прилагана и от двамата) да преобладава аспектът „изразяване на благодарност за опрощаването (на булката)“. Това становище, което е съобразено с логиката на жестовия текст, се потвърждава от установената по-горе семантика на жестовия сбор — прегръщане с целуване.

От обредни действия, документирани в други региони на страната, се знае, че подаването на ръка е категоричен знак за „даване на прошка“. Така например, когато мома, против волята на родителите си, пристане, а родителите ѝ не са съгласни със стореното, то те не подават ръка, за да я целуне „пристанушата“¹⁵, т.е. те не ѝ дават опрощение и не я „очистват“ от сторените грехове. Това поведение прави разбираем странния факт защо в този случай, когато венчаването се прави в дома на младоженеца, карат булката да застане зад вратата на стая с огнище и там свещеникът извършва бракосъчетанието¹⁶. Важно е да се отбележи, че църковният обред се извършва на място, където най-често стои метлата и където преди Коледа се поставя закланото прасе. Общобългарската семантика на това място е „мръсно“, „нечисто“, т.е. съответстващо по значение на символичното морално състояние на пристанушата.

Към това тълкуване на разглеждания жестови сбор ще прибавя още два детайла, подкрепящи изказаните становища. За булката е характерно, че с жените тя се прощава в пространството на дома, преди да прекрачи прага му, а с мъжете от рода — във врата на дома, на двора, след като е изведена от заложенника и обърната на изток. От друга страна, ако от жените тя получава опрощение като относително йерархично равен или близък по ранг с тях индивид, вероятно чрез целуване по бузите (за което тя благодари с целуване на ръка), то при мъжете използваната форма на кинемоморфемата е различна. Същата подчертава социално-йерархичната разлика между незадомения женски индивид и незадомените/задомените мъжки индивиди. „Започва прощаване на мъжете с булката... Прощаването им е по-сдържано. Първо се прощава с братята си и другите ѝ близки. Всеки ѝ подава дясната си ръка, тя я улавя, също с дясната си ръка и я целува. Всички ѝ дават пари, а някои я целуват и по челото. След това подават и зетят да им целуне ръка. Последен се прощава баща ѝ“¹⁷. В случая йерархично по-старшите мъжки индивиди не извършват сами обредното действие „опрощаване“, а само подават ръка, за да бъде тя целуната. На символно равнище това действие е тъждествено със заявяване на желание и изразяване на съгласие да се „даде прошка“, „да се опрости“. В случая поведението на булката най-добре се вписва в семантиката на вече споменатия фразеологизъм. В жестовия текст се вижда още, че част от мъжете целуват булката по челото. Този жест е с много ясна семантика — „опрощаване“¹⁸. Споменатият жест, със същата семантика, се прилага и спрямо зетя от неговите родители, малко преди сватбеното шествие да тръгне от момковия дом за вземане на булката¹⁹. Така обредът по опрощаване на младоженеца, който също тръгва по пътя на прехода, е извършен. Понеже той е вече символично „очистен“, то не е необходимо това повторно да се прави и в моминия дом, за което той да благодари. От това следва, че жестовото поведение на зетя — *целуване на ръка* — може да има само една единствена преобладаваща семантика — „изразяване на благодарност за извършеното очистване на булката“²⁰. Вярно, в това него-

во целуване на ръка може да се открие също и израз на благодарност към родителите и роднините на булката за тяхното съгласие тя да му бъде дадена за съпруга. Може също да се открие и благодарност за готовността на всички да станат съпричастни на важното събитие, като приемат за редовно и нормално протичането на обредния сценарий на сватбата. В този случай може да се приеме, че кинемоморфемата е с няколко конотативни значения.

В разглежданата обредна ситуация има и един друг интересен детайл. Обяснението защо се дават пари на булката (след като тя е целунала ръка) може да се свърже с тезата за нейния временен митологичен преход от този в „отвъдния“ свят. Общоразпространена е представата, че в това си обредно състояние тя е свързана със силите на отвъдното. Не случайно в сватбата тя се възприема като лице с особен обреден статус. Ето защо може да се приеме, че при прехода от дома — този свят, към „другия“, дадените на булката пари са с цел измолване на благоволение от силите на отвъдното. В случая тя не е „действителният“ получател на тези пари, а само техен приносител между двете пространства. Далечни адресати на жеста са силите на отвъдното, от които всеки участник в сватбата сам за себе си измолва благоразположение и благоволение. Това мотивационно обяснение се подкрепя от факта, че след всяко целуване на ръка всеки един участник в сватбения комплекс дава пари на булката, при това няколко пъти. Обаче, когато зетят също така пристъпи към *целуването на ръка*, сам или заедно с (или по-точно след) булката, на него никога не му се дават пари. Това може да се обясни с факта, че на митологично равнище се приема, че той няма връзка със силите на отвъдното, т.е. той не е и не може да бъде посредник между тях и сватбарите. Още нещо, потвърждаващо тезата. Дадените пари категорично не са дар за семейството, т.е. за двамата млади, защото те остават в собственост само на младата булка. Освен това в капанската сватба, както и в структурата на общобългарската, многократно се повтаря обредът „хвърляне *кръст божии*“, т.е. хвърляне на символно натоварени дарове като плодове, сушенки, орехи и др., но основно пари (върху тъкани и в съдове), които, макар впоследствие да се подаряват на семейството, се предават в ръцете на булката²¹.

Като обобщение, за конкретната семантична проява на кинемоморфемите *целуване по бузите* и *целуване по челото* може да се каже следното. В текста на обредното повествование двете участват с някои части на семантичните си гнезда, чрез които най-общо се вписват в рамката на понятието „поздравяване“, но с конкретните си значения — „сбогуване“, „даване на прошка“, „опрощаване“. Наблюдава се едно полово разделение при прилагане на кинемоморфемите. Така *прегръщането* и *целуването по бузите*, като знак за даване на прошка, е характерно само за жените, а *подаването на ръка за целуване* — за мъжете, но и за някои категории жени. От друга страна, *опрощаването с целуване по челото* е характерно за мъжете, но и за майките на двамата младоженци. Измолването на прошка и изразяването на

благодарност за опрощаването става с целуване на ръка, което е еднакво поведение и при двамата млади.

Вторият случай на *целуване по бузите (главата)* се прилага при първото въвеждане на булката в момковия дом (стаята с огнище). „Щом влязат вътре, освобождават булката от хляба, а помайчимата ѝ подава 1—2 годишно момченце, което булката целува, повдига го три пъти в комина и дарява със специални чорапки или торбичка“²². Тук на първо място трябва да се обърне внимание на факта, че разглежданата кинемоморфема е част от сложен жестови пасаж, който е силно символно натоварен. Булката е въведена в централното пространство на дома („*къщи*“). С хлябове под мишници тя е внесла благополучие и плодородие. Извършила е още няколко задължителни обредни действия, като: покланяне, трикратно обикаляне, изпускане на донесения хляб и вода в най-святото място — „*кивгиря*“ (огнището). В този сакрален център на дома първото съприкосновение на булката с живо същество е с подаденото от помайчимата (жена във все още детеродна възраст) мъжко дете. Тук е важно да се обърне внимание на изключително положителната, според традиционните български представи, символика на четирите фактора, които формират конкретната семантика на кинемоморфемата — първо действие в центъра на дома, съприкосновение с плодоспособна (в детеродна възраст) жена, докосване на дете и мъжко начало. Към тях се прибавя и факторът на трикратно повдигане на детето нагоре, което символно най-общо означава *растеж, издигане, успех*. Общозвестен факт е, че трикратното изпълнение на дадено обредно действие винаги подсилва неговата въздействаща сила и осигурява положителен резултат. Другият фактор в ситуацията е даряването, което е жестови израз на благодарност за извършена услуга, действие, съпричастност. Особено внимание трябва да се обърне и на един друг, не по-малко важен фактор — комина, който е пространство със силно символно значение. В митологичното съзнание коминът е вертикален вход-изход на дома, но едновременно с това той е и символична граница със света на „отвъдното“²³. Преодоляването на подобна граница става чрез обредна инверсия. В случая тя е под формата на трикратно повдигане в пространството на комина. Това жестово поведение е със значението на трикратно преминаване на границата и навлизане в света на отвъдното.

Поради гореизброените фактори, които в тази сложна среда въздействат върху кинемоморфемата *целуване* (по бузите или по главата), тя по никакъв начин не може да се проявява със семантиката си „прощаване“ или „сбогуване“. Изключването на тези значения се предопределя от факта, че според традиционните представи малкото дете е все още непорочно, за да бъде опрощавано, а и не тръгва за никъде, за да се сбогуват с него. Но в пространството на комина — границата между този и „отвъдния“ свят, то временно изпълнява ролята на посредник между двата. Детето е в ролята на приносител на желанието на младата булка и тя да има своя рожба, която също като него да е момче. Между впрочем народната мотивировка на жеста *повди-*

гане на дете е булката „да добие рожба“. В други краища на страната при същата ситуация се употребява сходна по семантика, но различна по форма кинемоморфема, като например нарочно разплакване на момченце²⁴. При този случай детето-приносител също се дарява. Ето защо при конкретното обредно действие като най-достоверна за кинемоморфемата *целуване по бузите (главата)* намирам семантиката „изразяване на благодарност за осъществяване на посредничеството и предаване на посланието“.

* * *

Краткото изложение на темата дава доказателство за това, че внимателният анализ на някои обредни кинемоморфемии, при отчитане на значимостта на детайлите, може да спомогне за по-достоверното разкриване на значенията на конкретните знаково-натоварени жестове. От своя страна това спомага за по-правилното разчитане на жестовия текст, както и за по-цялостното показване на мотивировъчния и мотивационния план на обредното повествование. След внимателен анализ, в резултат от употребата на този подход, който аз определям като „сравнителен анализ на детайла“, неминуемо се налага изводът, че някои настоящи научни схващания и тълкувания на явления в традиционната култура трябва да бъдат съобразени с реалността на фактите.

При проучване на конкретните обредни жестове, които се използват в традиционната капанска сватба, не бяха установени особености, за които може да се твърди, че са характерни само за съответната регионална култура. Обаче в цялостния комплекс на сватбата могат да бъдат открити много факти и явления, за които спокойно може да бъде доказано, че произлизат пряко от стари, дори архаични пластове на българската култура и са специфични само за този регион. За постигането на подобен резултат е необходимо цялостно сравнително изследване на традиционната сватба, което неминуемо предполага по-широка изследователска рамка и по-голям обем. В конкретния случай това не бе възможно.

Б е л е ж к и

¹ В литературния български език, както и в специализираната етнографска и етнологична литература, понятията „ритуал“ и „обред“ са с еднакво значение (вж. Милев, А., И. Братков, Б. Николов. Речник на чуждите думи в българския език. С., 1970, с. 634; Андрейчин, А., В. Георгиев, С. Илчев. Български тълковен речник. С., 1994, с. 552, 844; Стойнев, А. (съст.). Българска митология. Енциклопедичен речник. С., 1994), но все пак има малки нюансови различия при употребата им. Понятието „ритуал“ се свързва предимно със светски обществени прояви, като одобрения от градското общество „етикет“ или одобрения от институциите „церемониал“. Докато „обред“ се свързва предимно с нормите за поведение, създадени и наложени от преиндустриалното, селско общество. Понеже в случая разглеждам явленията само в контекста на преиндустриалната т. нар. „традиционна култура“, то намирам за по-правилна употребата на понятията „обред“, „обреден жест“, „обредна поза“, „обредно поведение“ и т. н., които ще

използвам в изложението вместо предложеното от А. К. Байбурин и А. Л. Топорков понятие „ритуален“ и неговите производни. Вж. Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. У истоков этикета. Этнографические очерки. Ленинград, Наука, 1990, с. 5.

² Понятието е буквален български превод на английското „gesture cluster“, което е широко използвано в англоезичната специализирана литература. Пример за жестови сноп е позата на човек, който е седнал на стол, облегал се изцяло назад, поставил двете си разперени ръце върху облегалките на съседните столове, кръстосал крак върху крак, затворил очи и пуши цигара. Семантиката на този жестови сноп е „тук аз съм господар на положението и изпитвам върховно удоволствие от това си състояние“. Вж. Пийз, А., А. Гарнър. Езикът на тялото. Скритият смисъл на думите. С., 2000, с. 22.

³ Това понятие се въвежда от мен, за да се обяснят такива динамични съчетания на жестове и пози, които дават друг семантичен резултат. Пример за това е случаят, когато към някой седнал се приближи познат и уважаван от него човек, тогава той става от стола си, прави поклон към идващия и му целува ръката. При тази ситуация семантиката е сбор от „поздравяване“, „уважение и преклонение“, „засвидетелстване на почит“.

⁴ Цивьян, Т. В. К конкретным вопросам построения языка этикета. Труды по знаковым системам. Т. 2. Тарту, 1965, с. 144.

⁵ Байбурин, А. К., А. Л. Топорков. Цит. съч., 18—19. В изследването си авторите разглеждат проблема за „мотивировката“ и „мотивацията“, свързвайки ги с по-обхватното човешко поведение, каквото е етикетът. Тук си позволявам да използвам въведените от тях понятия при обредната поза, жест и поведение, без ни най-малко да променям тяхната същност. Понеже тази тема е много пространна и изисква допълнително изясняване, тук тя само ще бъде загатната, а в друга статия ще бъде обект на по-обстойно разглеждане.

⁶ Иванова, Р. Българската фолклорна сватба. С., БАН, 1984, 142—151.

⁷ Van Gennep, A. The Rites of Passage. Chicago, 1975.

⁸ Андрейчин, Л., В. Георгиев, С. Илчев. Цит. съч., с. 687; Дечева, Д. Тълковен речник с фразеологични съчетания. С., 1977, с. 525; The Oxford English Dictionary. Second edition, prep. by J. Simpson, E. S. C. Weiner. Vol. 4. Oxford, 1989, 416—418; Ibidem. Vol. 6, 1991, 820—821; Петрухин, В. Я. и др. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. Москва, 1995, 326—327; Ortutay, G. (ed.). Magyar lexicon. Т. 5. Budapest, 1982, p. 437.

⁹ Ничева, К., С. Спасова-Михайлова, К. Чолакова. Фразеологичен речник на българския език. Т. 1. С., 1975, с. 497.

¹⁰ Маджаров, Д. Промяна от жест във фразеологизъм по примера на „целувам ви ръка“ при българи и унгарци. — В: Унгаристиката в България. Език, история, литература. Съст. и ред. Й. Найденова. С., 2004, 122—142.

¹¹ Генчев, С. Семейни обичаи и обреди. — В: Капанци. Бит и култура на старото българско население в Североизточна България. Етнографски и езикови проучвания. Отг. ред. Д. Тодоров С., БАН, с. 183.

¹² Добрев, Й. Народни обичаи, детски игри. — В: Етнографско и фолклорно описание на с. Кривня, Разградско. Т. 4. Ръкопис. ИМ — Разград, Научен архив, Етнография, инв. № 1, с. 1255.

¹³ Пак там.

¹⁴ Генчев, С. Цит. съч., с. 183.

¹⁵ Вж. Маринов, Д. Избрани произведения. Т. 2. Съст. и ред. М. Велева. С., 1984: „Когато ще дойде пристанушата да отвори вратата на сградите, баща ѝ няма да бъде у дома, а майка ѝ ще се скрие и няма да излиза“ (с. 406); „Ако бащата е много сърдит и няма никакво намерение да се сговори и да опрости, той, щом види сговорниците, че влизат в гумното, почне да вика, да попържа и избягва из гумното от друго място. Майката се скрива, а същото правят и другите домашни. В такъв случай сговорниците са длъжни да отидат до три пъти, провожда се и попът и ако бащата остави све непреклонен и све не ще да се сговори и да опрости дъщеря си, тогава момъкът е свободен да почне да стяга, да приготвя сватбата“ (с. 407); „Трябва в заключение да се спомене още и това, че пристанване и пристанушите въобще за по-заможните задруги, за свещениците, за бившите кнезове в тоя край, до някъде се считало и счита не до тамо добро за дома им. За това там се и гледало да не принудят момата да се реши на та-

кава последна решителна постъпка...“ (с. 407). Вж. за сравнение още случаите при „огледки“ и „изпрат“ (с. 408).

¹⁶ Сведенията за това явление са събирани лично от автора в няколко села на Пазарджишка област — Калугерово, Лесичово, Динката и др., през периода 1999—2005 г.

¹⁷ Добрев, Й. Цит. съч., с. 1256.

¹⁸ Яснотата на семантиката, която е свързана с целуване по челото, произхожда от общоразпространената и в българската култура християнска практика, според която с тази кинемоморфема (както и с целуване по устата и ръцете) живите опрощават покойника, тръгнал по пътя към „онзи“ свят.

¹⁹ Добрев, Й. Цит. съч., с. 1244.

²⁰ В този момент зетят е също в период на обредно мълчание — „говеене“, ето защо той не може да използва словото като средство, за да изрази своята благодарност.

²¹ Добрев, Й. Цит. съч., с. 1244.

²² Генчев, С. Цит. съч., с. 183.

²³ Георгиева, И. Българска народна митология. С., 1983, с. 72, 77.

²⁴ Вакарелски, Х. Етнография на България. С., 1977, с. 486.